

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA

FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ȘI TEOLOGIE

ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE UMANISTE

TEZĂ DE DOCTORAT

Identitate și memorie.

Presa scrisă a românilor din Ungaria

1950–2000

(Rezumat)

Coordonator științific:

Prof. Dr. Otilia Hedeșan

Doctorand:

Eva Șimon

TIMIȘOARA

2024

Cuprins

ARGUMENT / 6

I. Obiective și concepte / 9

- I.1. Obiectivele cercetării / 9
- I.2. Memorie culturală și reconstrucției identitare / 11
- I.3. Concepte și instrumente teoretice / 14
- I.4. Textul jurnalistic ca teren de cercetare / 16

II. Românii din Ungaria de azi / 19

- II.1. Repere istorice, culturale, lingvistice, sociale și demografice / 19
- II.2. Începuturile istoriei presei românești din Ungaria / 26
 - II.2.1. Influența revistei *Familia* a lui Iosif Vulcan asupra presei românești postbelice din Ungaria / 29
- II.3. Reorganizarea vieții culturale după al Doilea Război Mondial / 32
 - II.3.1. Situația naționalităților și primele lor organizații / 32
 - II.3.2. Evoluția relațiilor româno-maghiare între anii 1945–50 / 34
 - II.3.3. Înființarea Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria / 39
 - II.3.4. „Aventurile” primului număr al revistei *Libertatea Noastră* / 41
 - II.3.5. Colaborări în domeniul culturii și al folclorului între România și Ungaria / 47

III. Gazetărie românească în Ungaria postbelică / 50

- III.1. Piloni ai reorganizării: Uniunea Culturală, școala și presa românească / 50
- III.2. Revistele naționalităților ca factori de răspândire a politicii de partid / 51
- III.3. Prima gazetă: *Libertatea Noastră* (1950–1956) / 54
 - III.3.1. *Gazeta română*, singura încercare revoluționară a unei naționalități / 57
- III.4. „Democratizarea” naționalităților din Ungaria / 61
 - III.4.1. *Foaia Noastră*, un nou început, cu schimbări doar de formă – perioada budapestană (1957–1971) / 63
 - III.4.2. Revenirea *Foii* pe plaiurile „natale” – perioada julană (1971–1991) / 69
- III.5. *Noi, românii din Ungaria*, „un seismograf al conștiinței de sine” (1991–1997) / 78
- III.6. *Foaia românească*, un titlu de viitor (1998–) / 83

IV. Aspecte etnologice în textul jurnalistic / 86

IV.1. Lumea tradițională a satelor românești / 86

IV.1.1. Reportaje realizate pe „ulițele” Bihorului unguresc / 87

IV.1.2. Un copil român din Bătănia învață „sudalme” ungurești / 88

IV.1.3. „Stând pe laviță la umbră, cum e *suca* la Micherechi” / 89

IV.2. Emanciparea femeilor române din Ungaria în viziunea presei scrise / 90

IV.2.1. Reviste dedicate femeilor / 91

IV.2.2. Româncă din Ungaria: de la țărancă la tovarășă / 92

IV.2.3. „Luptătoare pentru pace” printre româncele din Aletea și Jula / 93

IV.2.4. Prima „poetă” din *Libertatea Noastră*: Ana Iuhas,
o țărancă din Micherechi / 95

IV.2.5. Sfaturi comuniste pentru gospodine românce / 97

V. Jurnalști-folcloriști: Lucia Borza și Alexandru Hoțopan. Studiu de caz / 104

V.1. Cercetări folclorice și etnografice la românii din Ungaria / 104

V.2. Lucia Borza (1928–2016) / 106

V.2.1. Fiica preotului ortodox din Chitighaz / 107

V.2.2. Prima profesoară de liceu din rândul românilor din Ungaria / 108

V.2.3. Cercetări folclorice în satul natal, Chitighaz / 109

V.2.4. Autoare de manuale și literatură pentru copii / 111

V.3. Alexandru Hoțopan (1937–2007) / 112

V.3.1. Un cerc de folclor fără mari realizări / 113

V.3.2. Primul folclorist din comunitatea românească din Ungaria / 115

V.3.3. Jurnalistul devenit folclorist / 116

V.3.4. Recunoscut de etnografii maghiari și români / 117

V.4. Interferențe culturale / 118

VI. Presa și școala / 121

VI.1. „Presa ne învață și ne conduce!” / 121

VI.2. Educația, șansa copiilor din satele românești / 122

VI.3. Primul concurs școlar de autocunoaștere: *Vocea tineretului* / 123

VI.4. Tabere etnografice pentru elevi și studenți / 124

VI.5. Catedra de română din Seghedin în presă / 126

VII. Raporturile dintre cititori și gazetă / 131

- VII.1. Cititorii *Libertății Noastre* / 131
- VII.2. Cititorii *Foii Noastre* / 134
- VII.3. Cititorii *Noi, românii din Ungaria* / 141
- VII.4. Cititorii *Foii românești* / 143
- VII.5. Convorbiri cu cititorii / 145

VIII. Memoria trecutului prin narațiuni contemporane / 164

- VIII.1. Lucia Borza: „Faptul că sătenii mei uită frumoasa limbă română, mai cu seamă tânăra generație, asta tare mă doare...” / 164
- VIII.2. Caterina Tiritean: „Despre asta nu prea am vorbit la nimeni...” / 168
- VIII.3. Lucreția Purdi-Cioca: „Tata era otlăcan, dar mama era născută în Grăniceri” / 177
- VIII.4. Dr. Gheorghe Petrușan: „Nu avem perspectivă dacă nu ținem la România și la cultura română” / 182
- VIII.5. Maria Martin: „Mama mea a fost printre primii abonați din sat de la noi” / 192
- VIII.6. Ion Budai: „Ne-o făcut totdeauna morală să vorbim românește” / 199
- VIII.7. Edda Illyés: „Datorită lui, mulți tineri au îndrăgit scrisul sau etnografia și folclorul” / 205
- VIII.8. Ștefan Oroian: „Nu știam niciunul cum trebuie făcut un ziar” / 208

CONSIDERAȚII FINALE / 212

Lista cu abrevieri / 215

Surse bibliografice / 216

Anexe / 225

1. Cronologie. Selecție de date importante din trecutul comunității istorice a românilor din Ungaria / 226
2. Documente ilustrative (1–19) / 239
3. Ilustrații / 252

Identitate și memorie. Presa scrisă a românilor din Ungaria. 1950–2000

(Rezumat)

Cuvinte cheie: identitate, minoritate, presă scrisă, comunism, documente de arhivă, memorie, povestea vieții, narațiuni contemporane, jurnaliști-folcloriști, românii din Ungaria, relații româno-maghiare.

Ideea de bază a lucrării mele este interrelaționarea conceptelor de identitate și memorie în cazul comunității istorice românești din Ungaria, în special prin cercetarea documentară a presei scrise românești, apărută în ultima jumătate a secolului al XX-lea, între anii 1950–2000.

În discursul persoanelor sau grupurilor aparținătoare unei minorități, conceptul de identitate apare frecvent. În același timp, politicile identitare, precum și cele ale memoriei colective sunt cele care stau la baza acestor discursuri. În ultimele decenii, mai ales din 1993 încoace, când pe baza Legii Naționalităților, în Ungaria, s-au înființat din patru în patru ani tot mai multe așa-numite autoguvernări românești, problemele legate de identitatea națională, cum sunt pierderea limbii române, aculturația, slăbirea sentimentului identitar, sunt dezbătute tot mai intens în publicațiile românești și în grupurile de intelectuali.

În lucrarea de față îmi propun să prezint câteva elemente hotărâtoare pentru românii din Ungaria din perioada postbelică, prin articole din presa vremii și documente de arhivă. Acestea vor fi completate cu informații obținute de la interlocutori, care au studiat și au trăit îndeaproape vremurile respective. Mă voi concentra, în primul rând, pe subiecte ca: primele semne de criză identitară prin pierderea tot mai accentuată a limbii române; rolul pe care l-au avut organizațiile culturale, școala și presa românească din anii 1950 în organizarea unei vieți comunitare a românilor din Ungaria; transformările vieții sociale în anii comunismului și apoi ai socialismului; influența politicii față de naționalități a statului ungar; evoluția relațiilor româno-maghiare din anii 1945 până în 2000; evoluția schimbărilor identitare în mentalitatea minorității române din Ungaria.

Abordarea subiectului lucrării mele pornește de la convingerea că o astfel de investigație, bazată pe cercetarea etnologică, dar și pe informații obținute prin discipline înrudite precum istoria, sociologia, antropologia, va contribui la o mai bună și mai echitabilă înțelegere a specificului cultural și identitar al românilor din Ungaria de azi, o comunitate

istorică românească din afara României, care actualmente se află într-o stare de criză identitară accentuată, într-un proces de aculturație foarte înaintat.

Mi-am propus ca lucrarea mea să nu fie o acumulare de date general istorice sau un șir de clișee binecunoscute, ci să contribuie la cunoașterea mai bună a diferitelor substraturi identitare (limbă, credință, conștiință națională, complexe și frustrări minoritare) ale naționalității române din care și eu fac parte.

Deoarece istoria din ultimii 100 de ani ai comunității istorice românești din Ungaria a fost foarte puțin cercetată și de către cercetătorii români din Ungaria, mai ales perioada interbelică, precum și cea postbelică, m-am străduit să prezint cât mai obiectiv și bine documentat inclusiv problemele sensibile dintre români și unguri, altfel nu vom putea înțelege cauzele și efectele multor circumstanțe dintre care unele au dus chiar la dispariția totală a unor grupuri de români din Ungaria.

Corpusul de lucru al lucrării mele este constituit din cele mai semnificative texte jurnalistice culese din revista *Foaia românească* și precursorele ei, *Libertatea Noastră*, *Foaia Noastră* și *Noi*, în perioada 1951–2000, texte care descriu starea limbii române în perioada respectivă, strădaniile de îmbunătățire calitativă a vorbirii și scrierii în limba română, precum și texte care sunt relevante în legătură cu situația identitară și conștiința națională a românilor din Ungaria de azi. Pe lângă revistele sus-amintite, am apelat și la informații din *Calendarul Nostru/Calendarul Românesc* sau alte publicații relevante editate în comunitatea românească, cum este de exemplu revista bilingvă *Conviețuirea/Együttélés* de la Seghedin, precum și publicații apărute în îngrijirea Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. La unele capitole ale lucrării am folosit și articole traduse din volume sau reviste maghiare, în special în acele cazuri în care presa de limbă română nu a oferit suficiente informații autentice.

Experiența mea de jurnalist activ în presa scrisă și electronică a românilor din Ungaria, timp de aproape 30 de ani, m-a ajutat foarte mult la identificarea celor mai buni interlocutori, la investigarea unor chestiuni poate mai puțin cercetate și documentate. Pe lângă analiza textelor jurnalistice și a documentelor de arhivă, m-am bazat pe observațiile mele directe și pe interviurile individuale. Informațiile noi, culese prin interviuri și convorbiri, le-am prelucrat respectând regulile etno-lingvistice, acolo unde era cazul (transcriere dialectală, glosarea interviurilor), dar și cu scopul de a documenta starea limbii române vorbite în prezent, în diferitele comunități locale românești.

În primul din cele opt capitole ale tezei – ***Obiective și concepte*** – am concentrat partea teoretică și metodologică a lucrării mele. Am prezentat obiectivele cercetării, conceptele de memorie culturală la Maurice Halbwachs, Jan Assmann și Paul Ricoeur, precum și cele legate

de identitatea individului sau a grupului la Tzvetan Todorov. Gândurile și traumele omului dezrădăcinat pot fi caracteristice și unor grupuri etnice, pe care istoria și granițele statale le-au rupt din trunchiul națiunii, cum sunt comunitățile istorice din jurul granițelor României. În peste o sută de ani de istorie separată, într-o oarecare măsură, toate aceste comunități trec prin etapele de deculturație și aculturație.

Următorul capitol – *Românii din Ungaria de azi* – prezintă câteva repere istorice, culturale, lingvistice, sociale și demografice despre comunitatea istorică românească din Ungaria de azi. Principala trăsătură definitorie a acesteia este că, de-a lungul istoriei sale, a trăit exclusiv în cadrul statului maghiar, formând în același timp extrema vestică a populației românești de la nord de Dunăre, o populație românească de care este legată prin aceleași limbă, credință, cultură, tradiție. Locurile de așezare ale acestei naționalități au fost rezultatul migrației interne sau al așezării organizate.¹ În Ungaria, românii sunt o minoritate națională autohtonă, care, până în anul 1920, trăia în strânsă legătură istorică, lingvistică, culturală și religioasă cu marele bloc românesc din Transilvania. Decizia de la Trianon, din 4 iunie 1920, a dat o inevitabilă lovitură nu doar pentru maghiarii rămași în afara granițelor Ungariei, dar și pentru acei români autohtoni din Ungaria, care au rămas în localitățile lor băștinașe neîncăpătoare între hotarele României moderne. Un subcapitol al acestei părți este consacrat începuturilor istoriei presei românești din Ungaria, evidențiind în special rolul Budapestei (Tipografia din Buda; Catedra de limba română, înființată în anul 1863, la Universitatea regească din Buda; revista *Familia* a lui Iosif Vulcan etc.) Am trecut în revistă și principalele date și evenimente din perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial, cu privire la reorganizarea vieții culturale a românilor din Ungaria, înființarea primelor lor organizații, situația generală a naționalităților, dar și evoluția relațiilor româno-maghiare în anii stalinismului și a instaurării guvernelor comuniste în cele două țări. Acest capitol prezintă și „aventurile” primului număr din 1950 al revistei *Libertatea Noastră*, reconstituite pe baza unor documente (în limba maghiară) până acum necercetate, aflate în arhiva de documente a Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria.

Capitolul al treilea include aspecte legate de *gazetăria românească din Ungaria postbelică*, prezentând toate etapele primei jumătăți de secol cu titlurile schimbate pe parcursul anilor: *Libertatea Noastră* (1950–1956), *Foaia Noastră* (1957–1991), *Noi* (1991–1997) și *Foaia românească* (începând din 1998 și până azi). Prin cercetarea diferitelor etape ale existenței din primii 50 de ani ai presei de limbă română din Ungaria vom cunoaște o nouă perspectivă, care ne va permite creionarea unei imagini mai complexe despre situația culturală

¹ Petrusán György, Martyn Emília, Kozma, Mihály, *A magyarországi románok* [Românii din Ungaria], Váltózó Világ 29, Press Publica, Győr, 2000, p. 3.

și identitară a comunității istorice românești din Ungaria. Pentru descrierea acestei jumătăți de veac de presă am recurs, pe lângă datele deja cunoscute din volumul lui Cornel Munteanu, referitoare la istoria presei românești din Ungaria, la evocări personale ale unor foști jurnaliști și colaboratori, precum și la noi informații din articolele de ziar. Un subcapitol l-am consacrat prezentării situației de începuturi a revistelor celorlalte naționalități din Ungaria. Aceste reviste aveau menirea de a răspândi propaganda de stat a partidului, să popularizeze prietenia sovietico-maghiară, să relateze despre turneele culturale ale echipelor folclorice. Istoricul Tilkovszky Loránd analizează în mod critic activitățile din acei ani ai uniunilor celor patru naționalități, accentuând că „în spatele activităților folclorice, lipsesc condițiile instituționale necesare pentru ca naționalitățile să-și poată păstra identitatea națională”.²

În cel de-al patrulea capitol, intitulat *Aspecte etnologice în textul jurnalistic*, am adus exemple care reflectă faptul că presa este un bun teren de cercetare inclusiv pentru etnologi, antropologi, sociologi, iar arhiva unei reviste poate ajuta în mod cert la cunoașterea trecutului recent. Cercetarea cu atenție a arhivei revistei românilor din Ungaria, analiza articolelor în contextul istoric și interviuarea unor personalități care dețin informații autentice despre perioada respectivă, ne-au permis în cercetarea de față să identificăm și să conștientizăm capcanele ideologiei comuniste. Deși în anii regimului comunist, majoritatea articolelor se aliniau dezideratelor ideologice ale timpului, în multe scrieri vom descoperi informații reale care corespund memoriei colective identitare și amintirilor despre trecut. Istoria jurnalismului cuprinde foarte multe exemple care dovedesc înrudirea acestuia cu demersul de cercetare etnografică. Jurnalismul etnografic și antropologia sunt două domenii cu multe elemente comune, ca de exemplu terenul. Jurnalismul etnografic mai are un important avantaj major: faptul că ajută la portretizarea vieții și culturii unor grupuri, în cazul nostru a unei minorități etnice, care altfel ar fi marginalizată de presa națională de mare tiraj.

Capitolul al cincilea – *Jurnaliști-folcloriști: Lucia Borza și Alexandru Hoțopan* – cuprinde un studiu de caz despre cei mai importanți doi jurnaliști, colaboratori ai *Foii Noastre*, și nu doar pentru că au avut însemnate contribuții la cercetările folclorice românești din Ungaria, ci pentru că au reușit, amândoi, prin numeroase publicații și inițiative culturale, să conștientizeze și să întărească sentimentul identitar la generațiile mai tinere de români și astfel să prelungească viața românilor din Ungaria. Lucia Borza (1928–2016) și Alexandru Hoțopan (1937–2007) au devenit atrași de cercetarea folclorului românesc, au cules și editat cărți cu povești, basme, proverbe, ghicitori și strigături populare românești. De fapt, cei doi, alături de

² Tilkovszky Loránd, *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században* [Politica de naționalitate în Ungaria secolului XX], Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, p. 146.

profesorul și folcloristul Samuel Domokos din Budapesta, sunt considerați a fi cei mai cunoscuți cercetători ai folclorului românesc autohton.³

Următorul capitol al lucrării l-am dedicat relației dintre *Presă și școală*. Atât presa, cât și sistemul de învățământ din țările comuniste au fost componente importante ale ideologiei și controlului statului. Educația școlară de la toate nivelurile a fost un instrument de propagandă și de formare a omului nou socialist. Pentru comunitatea românilor din Ungaria, această perioadă de după 1945 a coincis cu deschiderea primelor școli cu studii mai înalte decât cele elementare (liceul din Jula, catedra de română a Facultății pedagogice din Seghedin). „Binele” pe care l-au adus comuniștii pentru românii din Ungaria rămași pe teritoriul acestei țări după trasarea actualei granițe dintre România și Ungaria, specialiștii și cercetătorii de azi trebuie să-l trateze și să-l analizeze cu multă luciditate, deoarece este necesară o evaluare strictă și bine documentată a impactului ideologiei comuniste asupra presei și a educației, a întregului sistem de învățământ, precum și a impactului asupra mentalităților și a valorilor contemporane. Acest capitol evocă importanța educației ca șansă pentru copiii din satele românești, organizarea primului concurs școlar de autocunoaștere, a celor 24 de ediții de tabere etnografice, organizate între 1976–1999, în localitățile cu populație românească din Ungaria, precum și rolului Catedrei de română din Seghedin în evoluția presei românești din Ungaria.

Capitolul al șaptelea este consacrat *raporturilor dintre cititori și gazetă*. Redacția și-a stabilit de la bun început un contact direct cu comunitățile românești locale prin corespondenții voluntari, deplasările pe teren, diferitele întâlniri între jurnaliști și cititori în satele unde trăiau români sau prin chestionare trimise abonaților, precum și prin diferitele evenimente, concursuri, organizate chiar de către jurnaliști. Aceste aspecte sunt evocate prin patru interviuri contemporane cu cititori din diferite localități și diferite pături sociale.

Ultimul capitol al tezei, cel de-al optulea, este intitulat *Memoria trecutului prin narațiuni contemporane* și cuprinde acele interviuri de tip povestea vieții, care ne ajută să înțelegem mai bine, prin amintiri personale despre evenimente trăite, atât mentalitatea și sentimentele identitare ale unor intelectuali ai comunității românești din Ungaria a căror viață s-a legat într-un fel sau altul de gazeta românească, cât și evoluția presei scrise românești din Ungaria.

Considerațiile finale vizează faptul că jurnaliștii gazetei românești din Ungaria au fost și sunt martori din interior ai desfășurării vieții culturale, sociale, religioase a comunității, iar prin această calitate a lor păstrează, documentează pentru posteritate stări, credințe, obiceiuri,

³ Gheorghe Petrușan, *Magyarországi románok a XIX–XX. században* [Românii din Ungaria în secolele XIX–XX], în *Conviețuirea*, 2001, Seghedin, p. 96.

valori culturale. Tot ei sunt printre primii, alături de pușinii cercetători din rândurile comunității, care constată în munca lor de zi cu zi asimilarea tot mai accentuată a românilor autohtoni, în primul rând în privința limbii române, procesul de aculturație ajungând la începutul secolului al XXI-lea la un nivel îngrijorător. Reperele identitare sunt cele mai importante elemente care caracterizează o comunitate etnică. Nevoia de reperi identitare se simte mai ales atunci când o comunitate este într-o situație defavorizată, într-o situație de criză, așa cum au ajuns și românii din Ungaria, după anul 1920. Naționalitățile din Ungaria, printre care și românii, au ajuns până în momentul de față la un stadiu de asimilare foarte avansat, la o aculturație aproape totală, prin pierderea limbii materne, a valorilor culturale tradiționale.

În toată existența sa, presa și atelierul de creație intelectuală din jurul său și-au depășit propriile limite, nu s-au mărginit doar la un aspect informativ, ci au dezbătut, au analizat probleme majore ale românilor, angajându-se și la căutarea unor soluții în vederea menținerii identitate a comunității.

Teza de față s-a născut, implicit, și din dorința de a realiza o sinteză a primei jumătăți de secol de existență a presei scrise românești din Ungaria. Perioada anilor 1950–2000 a fost foarte puțin cercetată de către alți cercetători români din Ungaria, iar valoarea documentară a textelor jurnalistice scrise de jurnaliștii, colaboratorii gazetei românești pe parcursul acestor decenii este incontestabilă.

Prin această lucrare am dorit să îndeplinesc și o datorie morală și să-mi exprim recunoștința atât față de înaintașii mei, foștii jurnaliști de la *Libertatea Noastră*, *Foaia Noastră*, *Noi* și *Foaia românească*, cât și față de acei cititori, care au citit și citesc și azi cu fidelitate tradiționalul săptămânal românesc din Ungaria.

Anexele și ilustrațiile de la finalul lucrării cuprind documente inedite. Am considerat utilă și întocmirea și adăugarea unei *Cronologii* cu o selecție de date importante din trecutul comunității istorice a românilor din Ungaria.